

نقش و جایگاه حقوق شهروندی در توسعه ی تمدن اسلامی

"نقش و جایگاه حقوق شهروندی در توسعه ی تمدن اسلامی"

احمد یوسفی صادقلو[1]

زینب نوابی مقدم[2]

چکیده:

تمدن اسلام به عنوان دیرینه ترین و گسترده ترین تمدن جامعه ی بشری، مجموعه ای از اجتماعات انسانی است که بر پایه ی سنت ها و قوانین، یک جامعه ی واحد را تحت عنوان امت اسلامی ایجاد نموده اند. این جامعه ی واحد، شامل اجتماعات کوچکتر انسانی بوده که تحت عنوان حکومت، و یا دولت شهر از آن نام و ، به وسیله ی قوانین خاص خود اداره میشوند. از جمله ی آنها، قوانین و اصول حاکم بر حقوق شهروندیست که، به عنوان زیرمجموعه ی این تمدن بزرگ، نقش مهمی را در صورت منطبق بودن با مبانی حقوق شهروندی در اسلام، در جهت گسترش و نوسازی آن خواهند داشت. به عنوان نمونه ای از حقوق شهروندی حاکم بر حکومت های اسلامی، در پژوهش حاضر، به منشور ایران خواهیم پرداخت تا دریابیم، که آیا در منشور حقوق شهروندی ، به عنوان قانون حاکم بر حکومت ایران ، این انطباق وجود دارد یا خیر، و اینکه در صورت وجود ، چه نقشی در توسعه ی تمدن اسلامی خواهد داشت.

در دین اسلام به جامعه ی اسلامی، عنوان "امت" داده می شود. (احمدپور: 131، 1387)، که امت در واقع متشکل از دولت شهر هایی است که اسلام بر آن حکومت می کند. و هر کدام از آنها شامل افرادی است که به عنوان اعضای این کشورها دارای حقوق و تکالیف مشترکی در قبال دولت متبوع خود هستند. که معمولاً با مجموعه قوانینی تحت عنوان حقوق شهروندی یا منشور حقوق شهروندی از آن یاد میشود و در برگرفته ی کلیه ی حقوق مشروع اعضای یک دولت در قبال آن دولت است. از طرفی مجموعه منشورهای حقوقی به عنوان بخشی از فرهنگ امت اسلامی، سازنده ی تمدن اسلامی است. و به دلیل نقش زیربنایی آنها در ساخت و استمرار تمدن اسلامی، و همچنین پیشرفت های مثبت آن، این مساله بسیار حایز اهمیت خواهد بود که، واقف باشیم، آیا مجموعه های حقوق شهروندی تنظیمی، در داخل هر دولت، تا چه اندازه از مبانی شهروندی در اسلام، در مرحله ی انعقاد، بهره برده اند و از طرفی دیگر، این منشورهای حقوقی تا چه میزان در زنده نگه داشتن و گسترش تمدن اسلامی موثر خواهند بود. که پژوهش حاضر با نگاه توصیفی تحلیلی و با بهره گیری از نگارشات که در این زمینه به عمل آمده است، و با بررسی منشور حقوق شهروندی ایران به این سوالات پاسخ خواهد داد.

1. منشور حقوق شهروندی

1_1. تعریف حقوق شهروندی

حقوق شهروندی [3] در اصطلاح، آمیخته ای از وظایف و مسولیت های شهروندان در مقابل یکدیگر، شهر و دولت است. و یا حقوق و امتیازاتی است که وظیفه ی تامین آن بر عهده ی مدیران شهری، دولت و یا به طور کلی قوای حاکم می باشد. [4] به عبارت دیگر: حقوق شهروندی مردم یک کشور، به مجموعه حقوق ناشی از قانون اساسی آن کشور، گفته می شود، که بر اثر رابطه ی شهروندی یا اقامت افراد در کشورهای خاص، به آنها اعطا شده و به طبع، مورد حمایت قانون اساسی قرار گرفته است. و طیف وسیعی از حقوق و امتیازات را از جمله: سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شامل شده و در مقابل، وظایفی را نیز بر عهده ی شهروندان، در مقابل دولت مورد توجه قرار داده است. [5] به عبارتی بهتر، حقوق شهروندی یعنی

برخورداري از کليه ي حقوق مدني[6] (حق آزادي، مصونيت از تعرض، آزادي بيان و آزادي مذهب)، حقوق سياسي[7] (دو حق عمده انتخاب کردن و انتخاب شدن)، حقوق اقتصادي و اجتماعي[8] (حق مالکيت، حق کارکردن، برابري در فرصت هاي شغلي و شخصي، برخورداري از تأمين اجتماعي)، حقوق فرهنگي[9] (فاطت از فرهنگ و زبان اقليت ها، حق داشتن سنت ها و شيوه هاي زندگي متفاوت در جوامعي که از نژادها با آداب و سنن مختلف تشکيل شده است)،[10] و همچنين حقوق قضايي[11] در یک دولتشهر.

2_1. حقوق شهروندي در اسلام

در نگاه اسلام، حقوق شهروندي با توجه به مرزهاي جغرافيايي تعريف نمي شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حايز اهميت است، "قرايت عقیده ي " افراد با يکديگر است. و با توجه به اينکه "عقیده"، به کليت اسلام برمبگرددو دين اسلام در نگاه قرآن، از آدم تا خاتم واحد است، بنا بر اين تمامي افراد اهل کتاب، اعم از يهودي، مسيحي و زرتشتي نيز شهروندان امت اسلام لحاظ مي شوند و عنوان شهروند را به خود مي گيرند (انصاري: 1394، 17)

3_1 اصول حاکم بر حقوق شهروندي

همانطور که ملاحظه گرديد، حقوق شهروندان شامل طيف وسيعي از انواع امتيازات قانوني مانند حقوق مدني، اقتصادي، سياسي و ... مي باشد که پيشتر بدان پرداخته شد. اما نظر به اينکه حقوق شهروندي، به اصولي همچون کرامت انساني، صيانت از حقوق و آزادي هاي غير قابل سلب، حاکميت مردم، برخورداري همه ي مردم از حقوق انساني مساوي، منع تبعيض و حمايت يکسان قانون از همه ي افراد ملت مبتني است (منشور: 4، 1395) و با توجه به آنها بنا و پايه ريزي شده است، شناخت اين اصول و اينکه مبناي وجودي آن اسلام است يا مباني غير اسلامي، بسيار حايز اهميت بوده و به همين منظور اين بخش را، به صورتي مقايسه اي مورد مطالعه قرار داده تا ميزان تبعيت اصول حاکم بر حقوق شهروندي (که سازنده و زيربناي حقوق موجود در منشور ست) را از مباني شهروندي اسلامي يا تمايز با آن مشخص شود.

1_3_1. اصل کرامت انساني

واژه ي کرامت در اصل به معني بزرگواري و عظمت معنوي است. و همچنين معادل واژه ي انگليسي ((Dignity)) به معنای تکریم و بزرگداشت است. (عزيز شمردن). يا به عبارت ديگر به معنای حرمت نگه داشتن و گرامي داشتن.

در اصطلاح منظور این است که انسان دارای حرمت بوده و کرامت و عزت و بزرگواری، جزیی از سرشت انسان است. و حق دارد در جامعه محترمانه زندگی کند و با او بایستی محترمانه رفتار شود. احترام به انسان (چه به ذات وجودی و چه به کالبد وی) در طول تاریخ همواره موضوع در خور توجه بوده است. [12] نه تنها در اسلام بلکه در میان جوامع غیر اسلامی نیز امری پذیرفته شده بوده و به عبارتی به مثابه اساس حقوق بشر و حقوق شهروندی و معیار تعامل اجتماعی و بین المللی و از حقوق بنیادین است. و تمامی نظام های حکومتی و نه فقط اسلام موظف به رعایت آن هستند. (انتظاری: 2، 1396)

در قرآن کریم آیه ی شریفه ی "و لقد کرما بني آدم" (اسرا: 70، 17) نشان دهنده ی اهمیت اصل کرامت انسانی در قرآن است. به گونه ای که این آیه به آیه ی کرامت تعبیر شده و اصل کرامت در اسلام بر اساس آن مورد تفسیر و توجیه قرار میگیرد.

2_3_1. اصل عدم ممانعت از حقوق و آزادی های غیر قابل سلب

یا به عبارت بهتر حق آزادی، که در منشور به دو شکل بیان شده است. در شکل اول: از خود واژه ی آزادی استفاده شده و به عنوان یک حق جداگانه توسط قانونگذار بیان گشته است و در شکل دوم: به صورت مفهومی از آن استفاده شده است. به عنوان مثال وقتی قانونگذار از حق مسکن صحبت میکند، در واقع منظور وی، حق آزادی در انتخاب مسکن است. و غیره...

اصل آزادی در اسلام نیز اساس حقوق شهروندی است. و میتوان گفت از بدیهی ترین اصول حاکم بر حقوق شهروندی در اسلام است. به گونه ای که هرگونه استعمار و بردگی، شدیداً در دین اسلام مورد نهي واقع شده و هدف والای آن، رهایی همه ی افراد جامعه از هرگونه تعلقات است.

3_3_1. حاکمیت مردم

این اصل بیانگر همان مردم سالاری دینی است که اتفاقاً در اندیشه های امام نیز مورد تاکید واقع شده است. و رهبر معظم انقلاب آنگونه که در ادامه بدان می پردازیم نیز آن را مورد تاکید قرار داده اند. و گویای این مطلب است که شهروندان حق مشارکت در تعیین سرنوشت خود را داشته و با انتخاب خود می توانند افراد شایسته را انتخاب کنند.

4_3_1. برخورداری همه ی مردم از حقوق انسانی مساوی و منع تبعیض و حمایت یکسان قانون از همه ی افراد ملت

این اصل به عبارت ساده تر همان اقامه ی قسط و عدل در جامعه می باشد. و یکی از مولفه های بسیار مهم در میان مبانی حقوق شهروندی در اسلام نیز می باشد. به گونه ای که فقدان عدل و داد سبب زوال جامعه می شود. و به عبارتی یکی از اصول بسیار مهم حقوق افراد در جامعه ی اسلامی، تامین حقوق همه ی آنها و اجرای عدالت است. (سعیدی، 73، 1393)

5_3_1. امنیت

یکی از کارکردهای مهم هر دولت فراهم آوردن امنیت برای شهروندان خویش است. که این مهم در منشور حقوق شهروندی نیز در قالب حقوق افراد جامعه بیان شده است. امنیت به اشکال گوناگون جلوه می نماید. امنیت اجتماعی از زمینه های اصلی اجرای عدالت، و مناسب ترین بستر پدید آمدن تعادل در جامعه است. از مهمترین حقوق شهروندان، وجود امنیت در مقابل اشرار داخلی و حمله دشمنان خارجی است. زیرا بدون امنیت نمی توان به امور دیگر رسید، از این رو وجود سپاهی کارآزموده، متخصص و متعهد لازم است که تحت فرماندهی فردی مقتدر و استوار قرار داشته باشد. [131]

این اصل نیز در دین اسلام به عنوان یکی از حقوق اصلی هر شهروند در جامعه ی اسلامی بیان شده است. به گونه ای که یکی از مهمترین وظایف دولتمردان امت اسلامی بوده و موظفند که به بهترین نحو، موجبات امنیت و آرامش خاطر ساکنین جامعه ی اسلامی را فراهم نموده و در این زمینه از هیچ تلاشی فروگذار نباشند.

2. مولفه های ایجاد تمدن اسلامی

1_2. تعریف تمدن اسلامی

تمدن در اصطلاح مجموعه ای پیچیده از پدیده های اجتماعی قابل انتقال، شامل جهات دینی، مذهبی، اخلاق، فرهنگی و علمی مشترک در همه ی اجزای یک جامعه ی وسیع و یا چندین جامعه ی مرتبط با

یکدیگر است (فرهنگ علوم اجتماعی: 47) به اعتقاد علامه جعفری «تمدن عبارت است از برقراری نظم و هماهنگی در روابط انسان‌ها و تضام‌های ویرانگر را منتفی ساخته و مسابقه در مسیر رشد و کمال را قائم مقام آن‌ها بنماید، به طوری که زندگی اجتماعی افراد و گروه‌های آن جامعه موجب بروز و به فعالیت رسیدن استعدادهاي سازنده آن‌ها باشد» (جعفری، ج 6، 1373: 233 همچنین رجوع شود به اکبری و رضایی: 89، 1394) و در آیات قرآنی: مجموعه ای از اجتماعات انسانی که در طی یک فرایند به رشد و بالندگی رسیده و توانسته اند جامعه ای قدرتمند و بر پایه ی سنت ها و قوانین ایجاد کنند.

به این لحاظ تمدن اسلامی، ریشه دارترین و گسترده ترین تمدن های انسانی به شمار میرود و آنچه امروزه به عنوان تمدن اسلامی می شناسیم و در واقع فرایند و محصول چهارده قرن حضور مستمر و فعال اسلام در عرصه ی زندگی اجتماعی بشر است. [14] تمدن سازی نوین اسلام یعنی احیای تمدن اسلام بر اساس الگوهای جدید و مطابق با مقتضیات زمان و مکان و همچنین با مد نظر قراردادن تجربه های تمدن اسلامی در طول تاریخ. [15]

در خصوص تعیین تعداد مولفه های تمدن سازی نوین اسلامی عقاید مختلفی وجود دارد. اما آنچه که مورد قبول اکثریت اندیشمندان و صاحب نظران از جمله مقام معظم رهبری (مدظله) می باشد، محوریت قوانین قرآنی، علم، اخلاق، حکومت مردمی و استقرار عدالت است. البته از دیدگاه مقام معظم رهبری گسترش و ترقی نمودن تمدن به خرد دسته جمعی نیاز داشته که در سایه ی اخلاق، کار و تلاش و ایمان به خدا، عقلانیت و همچنین برخورداری از رسانه های قوی و روابط بین الملل به وجود می آید. (اکبری و رضایی، پیشین، 85)

در این زمینه با توجه به اندیشه ی پیامبر (ص) و سیره ی نبوی اساسی ترین شاخصه ی تمدن اسلامی خدا محوریت است. که در سخنان مقام معظم رهبری با عنوان محوریت قوانین قرآنی از آن یاد شده است.

الف) اصالت ا

در سیره ی نبوی در راس شاخص های تمدن سازی نوین به اصالت ا و کرامت انسانی اشاره شده است. یعنی اساسی ترین مشخصه ی تمدن از نگاه پیامبر خدا محوریت است. اصالت ا که البته به دنبال آن کرامت و شرافت انسان را به دنبال دارد، دلیل این مدعا سخن خداوند در قرآن کریم است "و لقد کرّمنا بنی آدم" (اسرا: 70) و یا سخن حضرت رسول که میفرمایند: "ان ا تعالی کریم یحب الکرم": همانا خدای متعال بزرگوار است و کرامت را دوست دارد" [16]

ب) علم آموزي: آموختن علم و علم آموزي در دين اسلام بسيار سفارش شده است. و در كل علم و دانش در اسلام واجد جا يگاه رفيعي است و همچنين در سيره ي نبوي و نگاه پيامبر، از معيارهاي برتري افراد در يك جامعه مي باشد. همين اندیشه در فرمايشات مقام معظم رهبري نيز بيان شده است. که در فوق بدان اشاره شد. [17]

ج) عدالت

شاخص بعدي عدالت گستري است يعني ايجاد عدالت و برابري. و در كل حكومت اسلامي بر انصاف و عدالت بنا شده است. قرآن نيز در آيات زيادي از قسط و عدل سخن گفته شده است. از جمله: آيه ي "يا ايها الذين آمنوا كونوا قوامين بالقسط" (نسا: 135) و گويي فلسفه ي تشكيل حكومت اسلامي برقراري عدالت است. در تفكر مذهبي، همه ي انسان ها مخلوق اند و تبعيت فقط بايد از خالق باشد و در نتيجه به همه ي مخلوقات به صورت يكسان نگرسته مي شود و محل تولد يا نسب و تفاوت هاي قومي و نژادي باعث تفاوت در حقوق و تكاليف نمي شود. از نظر حقوق بين الملل بشر، تبعيض و تفاوت در بهره مندي از حقوق شهروندي، تا جايي كه با حقوق بنيادين بشر منافات نداشته باشد، به ويژه براساس تبعيض بين تبعه و غير تبعه، به نظر مي رسد كه رسميت يافته است. [18] روشن است كه تمدن نبوي بر پايه ي قرآن كريم استوار است و قرآن نيز كتاب عدالت است. [19]

د) آزادي

آزادي به معني قدرت انتخاب و از ويژگي هاي برجسته ي تمدن نبوي است و يك اصل سياسي است. همچنين از اصول ابتدائي و حقوق بنيادين هر فرد است. كه بتواند در انجام امور خود استقلال كافي و حق انتخاب داشته باشد. مانند آزادي در انتخاب شغل، مسكن، آزادي در راي دادن و ... همانطور كه در اصول حقوق شهروندي و مولفه هاي تمدن ساز، ملاحظه مي كنيم، بسياري از اين اصول منطبق با مولفه هاي ايجاد تمدن اسلامي است. و نتيجه اينكه:

1. حقوق شهروندی در اصطلاح، آمیخته‌ای از وظایف و مسولیت‌های شهروندان در مقابل یکدیگر، شهر و دولت است. در نگاه اسلام، حقوق شهروندی با توجه به مرزهای جغرافیایی تعریف نمی‌شود، و آنچه در تحقق آن نقش داشته و حایز اهمیت است، "قرابت عقیده‌ی" افراد با یکدیگر است.

2. حقوق شهروندی، به اصولی همچون کرامت انسانی، صیانت از حقوق و آزادی‌های غیر قابل سلب، حاکمیت مردم، برخورداری همه‌ی مردم از حقوق انسانی مساوی، منع تبعیض و حمایت یکسان قانون از همه‌ی افراد ملت مبتنی است. و این اصول همانطور که ملاحظه گردید به صورت مقایسه‌ای با معیارهای اسلامی مورد بررسی قرار گرفت

3. تمدن اینگونه تعریف گردید که: مجموعه‌ای از اجتماعات انسانی که در طی یک فرایند به رشد و بالندگی رسیده و توانسته‌اند جامعه‌ای قدرتمند و بر پایه‌ی سنت‌ها و قوانین ایجاد کنند. و مولفه‌های تمدن ساز نیز مورد بررسی واقع شد.

4. و نهایتاً به این نتیجه رسیدیم که: کشورهای مسلمان با حذف مرزهای جغرافیایی مجموعه‌ای واحد اسلامی را ایجاد می‌کنند. و امت واحد اسلامی یعنی جهان اسلام. که خود دارای دیرینه‌ترین و گسترده‌ترین تمدن بشری است. و همانطور که بیان شد تمدن اسلام مجموعه‌ای از اجتماعات انسانی است که توانسته‌اند جامعه‌ای قدرتمند را بر پایه‌ی سنت‌ها و قوانین انسانی و اسلامی ایجاد کنند و اجتماعاتی که هرکدام تحت عنوان یک کشور مستقل دارای مجموعه‌های مدون و متفاوت حقوقی برای شهروندان خود هستند. حال با نگاهی به مولفه‌ها و فیشهای تمدن ساز و همچنین اصول حاکم بر حقوق و قوانین شهروندی باید گفت هرچه این قوانین که در واقع زیرساخت لازم برای تمدن اسلامی است به مبانی اسلامی نزدیک‌تر باشد از طرف دیگر رعایت این قوانین به صورت فرهنگ و عرف در آید جهان اسلام به سمت نوین شدن و تغییرات مثبت و غنی شدن قدم خواهد برداشت. نکته‌ای که در مطالعه‌ی منشور حقوق شهروندی بدان پی بردیم و ملاحظه شد که این حقوق بر اصولی مبتنیست که دقیقاً از مبانی حقوق شهروندی در اسلام اتخاذ شده است. و اگر با ضمانت اجرای قوی در جامعه‌ی اسلامی به منصفه‌ی ظهور نیز برسد، سهم بزرگی را در رشد و تکامل تمدن و فرهنگ اسلامی خواهد داشت.

منابع و مآخذ

الف) مقالات

1. احمد پور، ايوب، "درآمدی بر مبناي حقوق شهروندی در اسلام" مجله ي پژوهش هاي اسلامي، سال دوم، شماره ي سوم، پايز 87

2. اکبري، مرتضی، "واکاوي تمدن اسلامي در اندیشه ي مقام معظم رهبري"، فصلنامه ي الگوي پيشرفت اسلامي ايراني، دوره ي سوم، شماره ي پنجم، 1394

3. انصاري، منصور، "مباني و اصول حقوق شهروندی در اندیشه ي امام و تفاوت هاي آن با حقوق شهروندی در غرب"، فصلنامه ي اندیشه ي سياسي در اسلام، شماره ي چهارم، 1394

4. انتظاري، عليرضا "امنيت کرامت آموز انساني"، پژوهش هاي اخلاقي، سال هفتم، شماره ي سوم، 1396

5. سعیدی روشن، باقر "شاخص هاي تمدن اسلامي بر اساس آموزه هاي قرآن"، فصلنامه ي آموزه هاي قرآني دانشگاه علوم رضوي، شماره ي نوزدهم، 1393

(ب)قوانین

1. منشور حقوق شهروندی مصوب 1395

(ج)منابع اینترنتی

1. <http://rasekhoon.net/article/show/114833/%D8%B4%D8%A7%D8%AE%D8%B5-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%A%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%DB%8C-%D8%AF%D8%B1-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D9%BE%DB%8C%D8%A7%D9%85%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B5%D9%84%DB%8C-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%DB%8C%D9%87-%D9%88%D8%A2%D9%84%D9%87>

2. humanrights-iran.ir/news-16742.aspx

3.

<http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F>

4. <http://rasekhoon.net/article/show/114833/صليد-اعظم-بيامير-نگاه-در-اسلام-تمدن-ها-ر-شاخص>
عليه-واله

5. www.ensani.ir/fa/content/66064/default.aspx

6. www.woorullahkawsar.com/مت-كرامت-انسان-از-نگاه-اسلام

ettelaat.com/etiran/?p=255326/7.

8.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%86%D8%B4%D9%88%D8%B1_%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%DB%8C

9. <http://quran>

journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa

[1] دکترای حقوق خصوصی از دانشگاه لیموژ فرانسه و دکترای افتخاری حقوق ورزشی از دانشگاه وارونژ روسیه، عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران (نویسنده ی اصلی)

[2] دانشجوی دکترای حقوق خصوصی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال

Citizenship Rights [3]

[4] https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%86%D8%B4%D9%88%D8%B1_%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%B4%D9%87%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%DB%8C

<http://www.ettelaat.com/etiran/?p=255326> [5]

Civil Rights [6]

Right Political [7]

Economical and Social Rights [8]

cultural Rights [9]

[10]

http://quran-journal.com/science/index.php?option=com_content&view=article&id=178&catid=57&lang=fa

Right Judicial [11]

[12] اسلام-دیدگاه-از-انسان-کرامت/ wwwoorullahkawsar.com

<http://www.ensani.ir/fa/content/66064/default.aspx> [13]

[14]

<http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F>

[15]

<http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F>

[16]

<http://rasekhoon.net/article/show/114833/واله-عليه-الله-صلى-اعظم-بيامير-نگاه-در-اسلام-تمدن-ها-ب-شاخص>

[17]

<http://www.siasi.porsemani.ir/content/%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D9%88-%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%8A-%D9%86%D9%88%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A-%D8%9F>

<http://www.humanrights-iran.ir/news-16742.aspx> [18]

[19]

<http://rasekhoon.net/article/show/114833/%D8%B4%D8%A7%D8%AF%D8%B5-%D9%87%D8%A7%D8%B8%D8%AA%D9%85%D8%AF%D9%86-%D8%A7%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%B8%D8%AF%D8%B1-%D9%86%D8%A7%D9%87-%D9%BE%D8%B8%D8%A7%D9%85%D8%A8%D8%B1-%D8%A7%D8%B9%D8%B8%D9%85-%D8%B5%D9%84%D8%B8%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D8%B9%D9%84%D8%B8%D9%87-%D9%88%D8%A2%D9%84%D9%87/>